

ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Іван Ліщина

заступник Міністра юстиції України –
Уповноважений у справах Європейського суду
з прав людини,
заслужений юрист України
(Київ, Україна)
ivan.lishchina@gmail.com

УДК 341.231.14

ПОРУШЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ШЛЯХОМ СКАСУВАННЯ
ОСТАТОЧНИХ СУДОВИХ РІШЕНЬ:
ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ
ТА СУЧАСНИЙ СТАН ПРОБЛЕМИ
В УКРАЇНСЬКІЙ СУДОВІЙ СИСТЕМІ

АНОТАЦІЯ. Право власності, яке закріплене в ст. 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Конвенція), у разі визнання Європейським судом з прав людини (ЄСПЛ) його порушення, призводить до призначення значних розмірів справедливої компенсації. При цьому така форма порушення цього права, як скасування остаточного судового рішення, є такою, що ЄСПЛ найчастіше встановлює у справах проти України.

Досліджуються історичні й теоретичні засади виникнення та розвитку практики ЄСПЛ щодо скасування остаточного судового рішення як порушення права власності, випадки таких порушень щодо України, а також можливості встановлення нових порушень такої категорії у межах існуючого стану судової системи. Робиться висновок про те, що в українській судовій системі все ще існують процедури, які можуть призвести до скасування остаточних судових рішень та, відповідно, до порушення права власності. Такими процедурами є поновлення строку на апеляційне або касаційне оскарження рішень і перегляд за нововиявленими обставинами. Обидві процедури не являють собою автоматичного порушення принципу правової визначеності. Утім, зловживання ними, зокрема безпідставне поновлення строку на апеляційний перегляд рішення, задоволення заяви про перегляд справи за нововиявленими обставинами, яке є, по суті, “прихованою апеляцією”, або розгляд справи після поновлення, який виходить за межі встановлених нововиявлених обставин, може призвести до порушення права власності.

Також зазначається, що національні суди мають бути надобережні при задоволенні заяв про поновлення строку на апеляційне/касаційне оскарження та при роз-

гляді заяв про поновлення справ за нововиявленими обставинами та після такого поновлення, для того, щоб їхні рішення не призвели до значних витрат із державного бюджету за рішеннями ЄСПЛ щодо порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції скасуванням остаточних судових рішень на користь заявників.

Ключові слова: право власності; поняття “майна” в розумінні ст. 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод; скасування остаточного судового рішення; “прихована апеляція”.

Питання, пов’язані зі скасуванням права власності, зокрема результатів раніше проведеної приватизації та його вплив на право власності, має неабияке практичне значення. Зокрема, навіть поверховий пошук у Єдиному державному реєстрі судових рішень дає 45 судових документів, що посилаються на рішення Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) у справі “*Maksymenko and Gerasymenko v. Ukraine*”¹.

Однак у науці цьому питанню поки що не приділялося достатньої уваги, що призводить, зокрема, до неповного розуміння працівниками прокуратури та інших зацікавлених органів тих наслідків, до яких можуть призвести їхні дії зі стягнення майна, яке вони вважають незаконно набути.

Як відомо, Перший протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) у ст. 1 “Захист власності” передбачає:

Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права. Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які вона вважає за необхідне, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів².

Перші справи ЄСПЛ за ст. 1 Першого протоколу до Конвенції стосувалися відібрання майна в приватних осіб для публічних потреб, тобто класичної експропріації. При цьому питання законності набуття майна його власниками не ставилося. У процесі розвитку цієї практики ЄСПЛ виробив таке правило: ‘відібрання майна в публічних інтересах без сплати компенсації може вважатись обґрунтованим тільки в виключних

¹ Maksymenko and Gerasymenko v. Ukraine. Court Judgment. App. No. 49317/07. 16 May 2013 <<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-119688>> (accessed: 28.05.2019).

² Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 20 березня 1952 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535> (дата звернення: 28.05.2019).

обставинах' (див., наприклад, рішення у справі "*Lithgow and Others v. The United Kingdom*", § 128)³.

Другим напрямом розвитку практики відповідно до ст. 1 Першого протоколу до Конвенції, який стосується нашого дослідження, були справи щодо конфіскації майна у межах кримінального або фіскального права. ЄСПЛ встановив, що конфіскація майна, яке було засобом або предметом правопорушення, становить не "позбавлення" майна в розумінні першого речення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції, а "контроль за майном" у розумінні другого речення, щодо якого компенсація не є обов'язковим елементом. Зокрема, ЄСПЛ не знайшов порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції при конфіскації літака, який використовувався для транспортування наркотиків без відома його власників (рішення у справі "*Air Canada v. The United Kingdom*"⁴), конфіскації Південно-Африканських золотих, монет заборонених до ввозу в Велику Британію (рішення у справі "*AGOSI v. The United Kingdom*"⁵), та ін.

Розвал радянської системи та охоплення Конвенцією пострадянських країн призвело до виникнення низки нових напрямів практики ЄСПЛ. Один із, до прикладу, пов'язаний із переглядом результатів роздержавлення. Масовий характер передачі власності від держави до приватних осіб, помножений на неефективність і слабку стійкість до корупції пострадянського державного апарату, призвів до численних випадків помилок та зловживань у процесі роздержавлення.

Перша пострадянська справа, що стосувалася переходу майна з державної власності до приватної, була "*Jahn and Others v. Germany*"⁶. У 1945 р. у радянській зоні окупації Німеччини було прийнято Декрет про реформу землі, за яким утворювався державний банк землі, з якої земля передавалася незаможним селянам. Цю землю не можна було продавати, але можна було успадкувати, якщо спадкоємець використовував її для сільськогосподарських цілей. У 1990 р., під час об'єднання двох Німеччин, у Німецькій Демократичній Республіці (далі – НДР) було прийнято закон Мордова, яким зареєстроване володіння такими ділянками було практично прирівняне до власності. У 1992 р. в Федеративній Республіці Німеччина (далі – ФРН) було прийнято Закон про зміну прав власності, за яким, якщо спадкоємець отримав ділянку землі в НДР

³ *Lithgow and Others v. The United Kingdom*. Court Judgment. App. No(s). 9006/80, 9262/81, 9263/81 ... 8 July 1986 <<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57526>> (accessed: 28.05.2019).

⁴ *Air Canada v. The United Kingdom*. Court Judgment. App. No. 18465/91. 5 May 1995 <<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57939>> (accessed: 28.05.2019).

⁵ *AGOSI v. The United Kingdom*. Court Judgment. App. No. 9118/80. 24 October 1986 <<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57418>> (accessed: 28.05.2019).

⁶ *Jahn and Others v. Germany*. Court Judgment. App. No(s). 46720/99 72203/01 72552/01. 30 June 2005 <<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-69560>> (accessed: 28.05.2019).

незаконно або не використовував її для сільськогосподарських цілей, він позбавлявся права власності на такі ділянки без компенсації.

Заявники у справі або успадкували ділянки незаконно за часів НДР, або не вели на них сільськогосподарської діяльності і були позбавлені ділянок. Вони поскаржилися до ЄСПЛ на порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції.

Палата ЄСПЛ із семи суддів у рішенні від 22 січня 2004 р. одногосно визнала наявність порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції у цій справі. Німеччина оскаржила це рішення до Великої палати ЄСПЛ, яка переглянула рішення Палати та 11 голосами проти 6 встановила відсутність порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції, посилаючись на виключні обставини справи, а саме:

1. Закон Мордова приймався парламентом, який не був демократично обраний у перехідний період, який із необхідністю був пов'язаний з непевністю і заявники розуміли, що вони отримали їх у порушення закону.

2. Закон 1992 р. було прийнято без зайвого зволікання.

3. Метою Закону 1992 р. було приведення ситуації, що склалася у зв'язку із законом Мордова, у відповідність до соціальної справедливості, щоб отримання землі за результатами реформи, що відбулася за часів НДР, не залежали від дії або бездіяльності радянських органів влади.

Необхідно зазначити, що інші пострадянські країни, на відміну від Німеччини, не приймали загальних законів щодо перегляду результатів приватизації. Такий перегляд мав "повзучий" характер, що призвело до інших висновків ЄСПЛ щодо позбавлення заявників майна.

Перша після "*Jahn and Others v. Germany*" справа стосовно приватизації майна, здавалося, не мала би викликати побоювань із боку держав. У справі "*Zhigalev v. Russia*"⁷ колишній голова колгоспу організував у 1992 р. оформлення всієї землі, що належала колгоспу, на своє ім'я в порушення прав п'ятьох інших членів колгоспу. У 1999 р. прокуратура подала позовну заяву про скасування рішення місцевих органів щодо видачі сертифіката на землю на ім'я заявника. Заявник звернувся до ЄСПЛ зі скаргою на порушення його прав відповідно до ст. 1 Першого протоколу до Конвенції та ст. 6 Конвенції (право на справедливий суд) у зв'язку з тим, що національне законодавство не надало йому можливості посилатися на сплив строку позовної давності (право на це мали тільки відповідачі, а заявник у судовому процесі був третьою стороною).

⁷ Zhigalev v. Russia. Court Judgment. App. No. 54891/00. 6 July 2006 <<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-76251>> (accessed: 28.05.2019).

Іван Ліщина

ЄСПЛ вирішив, що у цій справі в заявника не було “майна” в розумінні ст. 1 Першого протоколу до Конвенції, а отже, ця стаття не могла застосовуватися:

– рішення місцевої адміністрації, на підставі якого заявнику було видано сертифікати на землю, передбачали виділення землі всім шести членам колгоспу;

– земельні сертифікати було видано в явне порушення відповідного Закону про фермерське господарство;

– не було надано жодних доказів, що, окрім, власне, видачі сертифікатів, заявник будь-коли вважався державою законним власником всієї землі колгоспу, державні органи прийняли заходи для скасування земельних сертифікатів як тільки довідалися про них і заявнику мало бути відомо, що земельний сертифікат міг бути скасованим.

Посилання заявника на порушення його права за ст. 6 у зв'язку з неможливістю послатися на вичерпання строку позовної давності як аргумент захисту не було прийнято ЄСПЛ до уваги на тій підставі, що в нього не було “цивільного права” за національним правом, яке підлягало б захисту, відповідно до ст. 6 Конвенції.

Однак подальша практика ЄСПЛ продемонструвала, що він не збирається “відпускати” питання приватизації з-під свого контролю. Справа “*Dacia S.R.L. v. Moldova*”⁸ перша, в якій ЄСПЛ встановив порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції щодо скасування результатів приватизації. Справа стосувалася приватизації чотиризіркового готелю “Дакія”. Компанія-заявник набула право власності на готель у лютому 1999 р. за результатами приватизаційного аукціону, за яким вона сплатила суму у розмір близько 2 млн доларів. Після цього вона інвестувала значні кошти в його ремонт та переобладнання.

У 2003 р. Генеральна прокуратура Молдови оскаржила договір, за яким готель було продано заявнику, на тих підставах, що: а) Державне казначейство, яке було адміністратором готелю, не надавало своєї згоди на його продаж; б) вся сума правочину була сплачена з прострочкою; в) готель був проданий за ціною, нижчою реальної вартості. Суд погодився з прокуратурою, визнав договір продажу готелю недійсним та наказав державі повернути компанії суму, сплачену за договором у молдовських леях. Однак у результаті інфляції сума коштів, які були сплачені, і які мали бути повернуті, суттєво знизилася. Трирічний строк позовної давності суд не застосував на тій підставі, що чинне на той час

www.pravoua.com.ua

⁸ *Dacia S.R.L. v. Moldova*. Court Judgment. App. No. 3052/04. 24 February 2009 <<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91479>> (accessed: 28.05.2019).

законодавство Молдови виключало його застосування до позовів про витребування державного майна з незаконного володіння.

Компанія-заявник звернулася із заявою до ЄСПЛ, який встановив, що компанія протягом чотирьох років володіла готелем і її право власності не ставилося під сумнів. Таким чином, компанія мала “майно” в розумінні ст. 1 Першого протоколу до Конвенції і, відповідно, позбавлення її цього майна становило втручання в її право власності. Крім того, ЄСПЛ встановив, що:

– компанія набула готель за ціною, вищою за стартову ціну аукціону, яку встановила держава, і не було будь-яких підстав вважати, що компанія якимось чином була причетна до заниження ціни;

– Державне казначейство було частиною держави, яка продала готель на підставі закону, який було опубліковано, і, будучи адміністратором готелю, мало розуміти, що хтось інший управляє готелем з 1999 р., але воно не скаржилось на це до 2003 р.;

– ціна за готель була сплачена в додатковий місячний строк, встановлений аукціонною комісією, і якщо держава понесла якісь витрати, то вона могла компенсувати їх іншим, ніж відібрання готелю, чином.

Отже, скасування результатів аукціону через чотири роки на формальних підставах, відповідальність за які лежить на державі, порушувало справедливий баланс між заявником і державою та, відповідно, ст. 1 Першого протоколу до Конвенції.

Окремо ЄСПЛ розглянув питання порушення ст. 6 Конвенції у зв'язку з неможливістю компанії послатися на вичерпання строку позовної давності. Він визнав, що ‘роль, яку відіграє строк позовної давності має велике значення зважаючи на преамбулу Конвенції, яка <...> декларує верховенство права у якості загального спадку Держав Учасниць’. ЄСПЛ встановив, що ‘не було надано <...> будь-яких підстав для звільнення державних організацій від обов'язку слідувати строку позовної давності’, а також, що зміна ситуації, яка набула статусу остаточної у зв'язку з застосуванням строку позовної давності, порушує принцип правової визначеності⁹.

Розвитком цього напряму аргументації стало рішення у справі “*Baroul Partner-A v. Moldova*”¹⁰. Ця справа стосувалася приватизації Сорокського гранітно-щебеневого кар'єру, 65,86 % акцій якого компанія-заявник набула в 2000 р. У 2003 р. Аудиторська палата встановила, що в 1996 р. кар'єр отримав від державної компанії безплатно 26 вагонів, якими відтоді користувався.

⁹ *Dacia S.R.L. v. Moldova* (n 8).

¹⁰ *Baroul Partner-A v. Moldova*. Court Judgment. App. No. 39815/07. 16 July 2009 <<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-93628>> (accessed: 28.05.2019).

Іван Ліщина

У 2004 р. суд, за позовом Департаменту приватизації, стягнув із кар'єра ціну вагонів на користь держави. У грудні 2006 р. Генеральна прокуратура Молдови подала позов про скасування результатів приватизації на тій підставі, що при продажі кар'єра ціна вагонів не була включена в загальну ціну підприємства, а тому ціна приватизації була заниженою. Суди Молдови погодилися з цією аргументацією та визнали договір 2000 р. щодо купівлі-продажу акцій кар'єра недійсним і зобов'язали компанію повернути державі отримані акції. Суди, зокрема, визнали, що хоча строк позовної давності в три роки застосовувався до позову прокуратури, він мав рахуватися від дати, коли прокуратура довідалася про відповідне порушення, що сталося в день ухвалення рішення про стягнення з кар'єра ціни вагонів.

Компанія звернулася до ЄСПЛ із заявою про порушення її прав, передбачених ст. 1 Першого протоколу до Конвенції та ст. 6 Конвенції. Суд визнав порушення обох статей і зазначив, що держава була власником кар'єра до 2000 р. і не було жодних причин, чому вона не могла довідатися про вагони раніше, ніж після рішення суду про зобов'язання кар'єра сплатити їхню ціну. Отже, таке застосування строку позовної давності ЄСПЛ визнав таким, що суперечить принципу правової певності та встановив порушення ст. 6.

Крім того, він визнав, що аналіз обставин справи не дає змогу йому зробити висновок про те, що компанія якимось чином набула акції кар'єра недобросовісним чином. Держава отримала компенсацію вартості вагонів, і незрозуміло, чому вона, заявляючи, що діяла добросовісно, через два роки після цього вирішила експропріювати майно заявника. Цікаво, що у цій справі, на відміну від *"Dacia S.R.L. v. Moldova"*, ЄСПЛ визнав порушення строку позовної давності як елемент порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції, а не тільки ст. 6 Конвенції.

Ця, здавалось би, проривна практика ЄСПЛ, утім, сьогодні не стала прецедентною. Зокрема, у першій справі щодо роздержавлення, яка стосувалася України – *"Maksymenko and Gerasymenko v. Ukraine"*¹¹, ЄСПЛ розглянув таку ситуацію: у 1995 р. гуртожиток було передано на баланс компанії С. Згодом проти компанії розпочалася процедура банкрутства. У 2004 р. заявники спільно викупили гуртожиток у кредиторів С. У 2006 р. апеляційний суд визнав за поданням прокуратури, що гуртожиток був державною власністю, яка не могла передаватися на баланс підприємства-банкрута, та передав гуртожиток у власність місцевої ради без сплати будь-якої компенсації заявникам. Щодо закінчення строку по-

www.pravoua.com.ua

¹¹ Maksymenko and Gerasymenko v. Ukraine (n 1).

зовної давності (з 1995 р.), суд визнав, що вона рахується від дати, коли прокуратура довідалася про порушення, тобто з 2005 р.

При розгляді справи вперше, на що ЄСПЛ звернув увагу, була явно нестабільна практика національних судів щодо приватизації гуртожитків, а саме: національні суди ухвалювали суперечливі рішення щодо того, чи виключені гуртожитки з житла, що підлягало приватизації відповідно до Закону України “Про приватизацію державного майна”.

Питання балансу інтересів ЄСПЛ розглянув через призму принципу “належного врядування”, який, зокрема, вимагає: щоб державні органи не могли мати можливість отримувати вигоду від своїх протиправних дій (“*Moskal v. Poland*”, § 73¹²); ризик будь-якої помилки державного органу повинен покладатися на саму державу, а помилки не можуть виправлятися особами, яких вони стосуються (“*Pincová and Pinc v. The Czech Republic*”, по. 36548/97, § 58, ECHR 2002VIII¹³); при виявленні помилки держава має діяти невідкладно, виправляючи свою помилку (“*Moskal v. Poland*”, § 69¹⁴) і у відповідних випадках виплатити компенсацію чи інше належне відшкодування добросовісному власникові (“*Toșcuță and Others v. Romania*”, § 38¹⁵).

Застосовуючи наведені вище принципи у цій справі, ЄСПЛ зазначив, що державні органи знали заздалегідь про існуючі ризики при продажі гуртожитка приватним особам, але мер міста прямо відмовився брати гуртожиток на баланс. Ба більше, неможливість приватизувати гуртожиток, на яку посилалася прокуратура в національних судах, не відповідала тому факти, що жителям було надано можливість приватизувати приміщення, у яких вони жили. Нарешті, ЄСПЛ зазначив, що, хоча національний суд присудив заявникам компенсацію з С., той факт, що це підприємство було банкрутом зводило нанівець можливість отримати таку компенсацію. На зазначених підставах ЄСПЛ встановив порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції.

Однак ЄСПЛ не встановив порушення ст. 6 Конвенції у зв'язку з не застосуванням строку позовної давності до вимог прокуратури. Важливо зазначити, що у цій справі він не послався ані на рішення у справі “*Dacia S.R.L. v. Moldova*”, ані на “*Dacia S.R.L. v. Moldova*”.

¹² *Moskal v. Poland*. Court Judgment. App. No. 10373/05. 15 September 2009 <<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-94009>> (accessed: 28.05.2019).

¹³ *Pincová and Pinc v. The Czech Republic*. Court Judgment. App. No. 36548/97. 5 November 2002 <<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60726>> (accessed: 28.05.2019).

¹⁴ *Moskal v. Poland* (n 12).

¹⁵ *Toșcuță and Others v. Romania*. Court Judgment. App. No. 36900/03. 3 March 2015 <<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-152633>> (accessed: 28.05.2019).

Подальшого розвитку ця практика набула у справі “*Bogdel v. Lithuania*”¹⁶. Справа стосувалася ділянки землі, яку було придбано у приватну власність у місцевого муніципалітету в 1995 р. На цій землі, яка була розташована поблизу від туристичної пам’ятки, власниця землі поставила кафе. Після її смерті землю успадкували її чоловік та діти, які продовжили цей бізнес. У 1999 р., після низки розслідувань Державної аудиторської служби, продаж землі було визнано національним судом незаконним, бо він суперечив законодавству щодо захисту культурної спадщини та плануванню забудов міста. Суди вирішили, що трирічний строк позовної давності має рахуватися від часу, коли про порушення дізналася Державна аудиторська служба. За рішенням суду ціну ділянки, сплачену в 1995 р., було відшкодовано заявникам. Після рішень судів, заявники звернулися до держави з відповідною заявою й отримали землю в оренду на 87 років.

Заявники скаржилися до ЄСПЛ на порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції та ст. 6 Конвенції у зв’язку з незастосуванням національним судом строку позовної давності. ЄСПЛ, вивчивши обставини справи, визнав, що заявники були власниками майна, відповідно до ст. 1 Першого протоколу до Конвенції, та були позбавлені цього майна державою. Водночас він звернув увагу на те, що заявникам було повернуто ціну, сплачену при купівлі майна, а також ділянка була надана в оренду на 87 років. З огляду на це ЄСПЛ зазначив, що втручання з боку держави в право власності не порушило справедливий баланс.

Що стосується строку позовної давності, ЄСПЛ послався на рішення у справі “*Dacia S.R.L. v. Moldova*”, але встановив відсутність порушення. Зокрема, він послався на висновок національного суду, що строк мав рахуватися від дати, коли державні органи довідалися про порушення законодавства. Вивчивши подання сторін, ЄСПЛ дійшов висновку, що в цій справі не було порушення ст. 6 Конвенції.

Нинішню практику ЄСПЛ демонструють дві справи: “*Romankevič v. Lithuania*”¹⁷ та “*Kryvenkyu v. Ukraine*”¹⁸. Ці справи деякою мірою схожі між собою.

У “*Romankevič v. Lithuania*” заявнику в 2002 р. було надано право власності на ділянку землі 0,53 га, яку за радянських часів було експропрійовано в його батька. Але в 2005 р. прокуратура з’ясувала, що майно було видано помилково. Після кількох “раундів” судового розгляду націо-

¹⁶ Bogdel v. Lithuania. Court Judgment. App. No. 41248/06. 26 November 2013 <<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-138559>> (accessed: 28.05.2019).

¹⁷ Romankevič v. Lithuania. Court Judgment. App. No. 25747/07. 2 December 2014 <<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-148269>> (accessed: 28.05.2019).

¹⁸ Kryvenkyu v. Ukraine. Court Judgment. App. No. 43768/07. 16 February 2017 <<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-171478>> (accessed: 28.05.2019).

нальні суди погодилися з прокуратурою та скасували рішення Вільнюської обласної адміністрації щодо виділення заявнику землі. Хоча заявнику не було надано компенсації за відібрану ділянку. У 2009 р. Вільнюська обласна адміністрація надала йому ділянку розміром 0,53 га, якою насправді володів його батько.

Заявник звернувся до ЄСПЛ зі скаргою на порушення його права власності з огляду на те, що він був позбавлений власності незаконно та що не отримав відповідної компенсації. Зокрема, ринкова ціна ділянки, яку він отримав у 2009 р., була значно нижчою за ту, яку в нього відібрали. ЄСПЛ не погодився із заявником щодо законності оскаржуваного заходу, вважаючи дії національних органів законними. Щодо їхньої пропорційності, то він зазначив, що два роки, між моментом, коли заявник був позбавлений ділянки та йому було надано нову, не можна вважати надмірним строком. Заявник не мав права на отримання ділянки з ринковою вартістю, що дорівнювала б тій, яку він отримав помилково. Таким чином, зважаючи на те, що заявник не порушував питання про компенсацію за затримку в наданні йому нової ділянки перед національними органами, та ЄСПЛ не з'ясував жодних негативних наслідків у такій затримці, Суд встановив відсутність порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції.

Натомість у справі *“Kryvenku v. Ukraine”* заявник отримав у 1997 р. сертифікат на право на земельну частку (пай) на 3,61 га з земель, що належали колгоспу Великі Гадомці, Бердичівського району Житомирської області. У 1998 р. Верховна Рада України прийняла закон, дозволивши експропріацію землі колгоспу на користь компанії, яка мала видобувати білу глину. При цьому компанія мала сплатити компенсацію за вилучену землю. Однак компанія протягом тривалого часу не зверталася до відповідних органів для оформлення своєї власності на землю, яка залишалася у користуванні колишніх колгоспників. У 2003 р. заявник звернувся до місцевої ради, яка, на підставі свого попереднього рішення про виділ ділянок у натурі, видала йому сертифікат на право власності на землю. У 2005 р. прокуратура оскаржила рішення місцевої ради про виділ ділянок у натурі і рада скасувала це рішення. У цивільному процесі, який продовжувався з 2005 р. по 2007 р. за позовом компанії, національні суди визнали земельний сертифікат недійсним. Компенсацію за ділянку заявник не отримав ні від компанії, ні від держави.

ЄСПЛ не мав сумніву, що заявник мав право власності в розумінні ст. 1 Першого протоколу до Конвенції: з 1997 р. він користувався ділянкою в натурі, а з 2003 р. отримав на неї державний сертифікат та сплачував податки. Скасування документів на землю, які були законні в момент

Іван Ліщина

видачі, Суд вважає втручанням у право власності у формі позбавлення майна. Заявник отримав земельну ділянку та сертифікат на неї відповідно до існуючої процедури та добросовісно. Отже, ЄСПЛ визнав відібрання майна заявника без сплати йому відповідної компенсації порушенням ст. 1 Першого протоколу до Конвенції та присудив йому 10 тис. євро компенсації.

Варто зазначити, що Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ (далі – ВССУ) видав особливий Інформаційний лист, присвячений справі “*Kryvenkyu v. Ukraine*”. Метою цього документа було ‘уникнення підстав для надходження до ЄСПЛ аналогічних заяв щодо порушення Україною статті 1 Першого протоколу до Конвенції’¹⁹.

ВССУ загалом правильно описав фактичні обставини справи та висновки ЄСПЛ, зазначивши, зокрема:

<...> після розпаювання землі між членами колективного сільськогосподарського підприємства (КСП) заявник у 1997 році отримав сертифікат про право на земельну частку (пай). Однак у 1999 році Верховна Рада України прийняла Постанову про вилучення земель КСП, в межах яких була розташована земельна ділянка, якою користувався заявник, та передання їх у постійне користування іншому підприємству під розробку кар’єру каолінів. Незважаючи на це, заявник продовжував використовувати земельну ділянку і в 2003 р. <...> одержав державний акт про право власності на земельну ділянку. Проте у 2005 році районна прокуратура внесла протест на зазначене розпорядження, у зв’язку з чим розпорядженням голови районної державної адміністрації воно було скасоване. У 2006 році рішенням суду <...> виданий заявнику державний акт на право власності на земельну ділянку було визнано недійсним. Після цього заявник був позбавлений доступу до земельної ділянки та можливості обробляти її. Дослідивши наведені обставини у справі “Кривенький проти України”, ЄСПЛ визнав, що користування заявником земельною ділянкою після розпаювання землі між членами КСП охоплюється поняттям “власність” в розумінні статті 1 Першого протоколу до Конвенції. <...> На цих підставах ЄСПЛ дійшов висновку, що ретроспективне скасування дійсного права власності становило у цій справі позбавлення майна в розумінні статті 1 Першого протоколу до Конвенції. Водночас, щоб узгоджуватись з положеннями Конвенції, таке позбавлення має бути здійснене відповідно до закону і спрямоване на досягнення “справедливого балансу” між інтересами суспільства та інтересами заявника.

www.pravoua.com.ua

¹⁹ Щодо вжиття заходів загального характеру, зумовлених порушенням статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яке встановлене в рішенні ЄСПЛ у справі “Кривенький проти України”: Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 10.08.2017 № 93-1526/0/4-17 <https://dpa.court.gov.ua/userfiles/inf_vssu_espl_krivenkiy.pdf> (дата звернення: 28.05.2019).

З урахуванням правової підстави (Постанова Верховної Ради України) та мети вилучення земельної ділянки (для розробки кар'єру каолінів) ЄСПЛ визнав вилучення таким, що відповідало загальним інтересам суспільства та мало законну мету. Водночас, перевіряючи дотримання “справедливого балансу” між вимогами загального інтересу суспільства та вимогами захисту основоположних прав людини, ЄСПЛ визнав у цій справі порушення такого балансу у зв'язку з позбавленням заявника права користування земельною ділянкою (а згодом і права власності на неї) без сплати будь-якої компенсації²⁰.

Однак висновки для української судової практики він сформулював виключно в світлі прав землевласників та землекористувачів відповідно до Земельного кодексу України, зазначивши:

<...> судам під час розгляду справ, пов'язаних із захистом права власності на землю чи права землекористування, слід неухильно дотримуватись положень Земельного кодексу України щодо підстав для припинення прав на землю та гарантій, встановлених статтею 1 Першого протоколу до Конвенції щодо захисту власності²¹.

Отже, ВССУ не побачив більш ширшого контексту цієї справи та її впливу на розуміння в Україні питань експропріації, зокрема непрямой. Питання сплати компенсації взагалі не знайшли свого відображення у цьому Листі.

Також варто відзначити, що, хоча й з огляду на особливості свого статусу, інвестиційні арбітражні трибунали, які утворюються на підставі дво- та багатосторонніх договорів про захист інвестицій, при розгляді справ щодо порушення прав іноземних інвесторів досить нечасто розглядають вплив судових рішень на такі права, широка практика втручання в права власності в Україні за допомогою судових рішень знайшла своє відображення і в їхній практиці. Зокрема, у рішенні “ОАО ‘Tatneft’ v. Ukraine (UNCITRAL)”²² трибунал, утворений на підставі Угоди між Кабінетом Міністрів України й Урядом Російської Федерації про заохочення та взаємний захист інвестицій, встановив порушення прав інвестора на рівне та справедливе поведження і повний захист та безпеку. Це було встановлено в зв'язку з серією судових процесів, ініційованих прокуратурою поза строками позовної давності, в результаті

²⁰ Щодо вжиття заходів загального характеру, зумовлених порушенням статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яке встановлене в рішенні ЄСПЛ у справі “Кривенький проти України” (н 19).

²¹ Там само.

²² ОАО “Tatneft” v. Ukraine. Permanent Court of Arbitration. 29 Jul 2014 <<https://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/italaw8622.pdf>> (accessed: 28.05.2019).

яких договори, за якими інвестор вносив свої інвестиції, були визнані недійсними та інвестор був позбавлений частки в спільному з національною акціонерною компанією “Нафтогаз” підприємстві без будь-якої компенсації. У результаті трибунал задовольнив позов інвестора проти України на суму 112 млн доларів. Хоча справа стосувалася більш складної фактичної матриці, ніж описані вище рішення ЄСПЛ, воно мало багато спільних рис: порушення цивільного процесу прокуратурою поза строком позовної давності та позбавлення інвестора майна шляхом визнання судом відповідних договорів недійсними без сплати будь-яких компенсацій.

Висновки. Отже, підсумовуючи, варто зазначити, що ЄСПЛ у своїй практиці, застосовуючи ст. 1 Першого протоколу до Конвенції, бере до уваги той факт, що за наявності державного оформлення права власності заявнику та реального використання майна протягом значного часу, у заявника виникає право власності в розумінні ст. 1 Першого протоколу до Конвенції, позбавлення якого шляхом визнання документів на право власності недійсними без сплати відповідної компенсації призводить до визнання порушення ст. 1. Держава може уникнути визнання порушення цієї статті в такій категорії справ трьома шляхами:

- довести на підставі відповідного, як правило, кримінального процесу, що заявник отримав майно недобросовісно;
- мають місце виключні обставини (нині існує тільки одне рішення ЄСПЛ – *“Jahn and Others v. Germany”*, яке визнає наявність таких обставин у зв’язку з соціально-економічною трансформацією, викликаною об’єднанням двох Німеччин);
- сплатити відповідну компенсацію (вона не завжди має відповідати ринковій вартості відповідного майна. Наприклад, компенсація може мати форму передання того ж майна в оренду заявнику або надання йому іншої земельної ділянки замість відібраної та ін.).

Якщо жодної з перелічених у справі немає, визнання судом відповідних договорів недійсними без сплати адекватної компенсації може призвести до відповідальності держави за ст. 1 Першого протоколу до Конвенції або, якщо майна був позбавлений іноземний інвестор – за дво- або багатостороннім договором про захист інвестицій.

Ivan Lishchyna

VIOLATION OF THE RIGHT TO PROPERTY
BY RESCISSION OF FINAL COURT JUDGMENTS:
CASE LAW OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
AND TODAY'S SITUATION REGARDING THIS ISSUE
IN THE UKRAINIAN COURT SYSTEM

ABSTRACT. In cases where the European Court of Human Rights (ECHR) recognizes a violation of the right to property enshrined in article 1 of Protocol 1 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (the Convention), impressive amounts of just satisfaction are awarded. In this context, rescission of final court judgements is the form of this right violation which is most often established by the ECHR in cases against Ukraine.

The article examines the historical and theoretical background of the onset and development of the ECHR's case law involving rescission of a final court judgement as a violation of the right to property, cases of such violations against Ukraine, as well as the possibility of establishing new violations coming under this category within the court system in its currently existing state. The author arrives at the conclusion that the Ukrainian court system still comprises the procedures that can lead to rescission of final court judgements and, accordingly, to violation of the right to property. These procedures are reopening of the term for filing an appeal or a cassation appeal against judgements and case review upon discovery of new facts. Both procedures are not an automatic violation of the principle of legal certainty. Nevertheless, if they are abused, in particular, if the term for an appellate review is reopened without proper grounds, or if an application for a case review upon discovery of new facts is satisfied, actually being "a hidden appeal", or if a case is tried after reopening and goes beyond the new discovered facts, this can entail a violation of the right to property.

The author also emphasizes that national courts should be particularly cautious when granting applications for reopening of the period for appeal/cassation appeal and when considering applications for case reopening upon discovery of new facts and after such reopening, to make sure that decisions passed by them do not entail significant expenditure of the State's budget following the ECHR judgements recognizing a violation of article 1 of Protocol 1 to the Convention by rescission of final court judgements in favor of applicants.

KEYWORDS: right to property; concept of "possessions" in the meaning of article 1 of Protocol 1 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms; rescission of a final court judgment; "hidden appeal".